

Güýç we hökmürowanlykmy, parahatlyk we adalatmy?

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 26 января, 2025

Güýç we hökmürowanlykmy, parahatlyk we adalatmy? GÜÝÇ WE
HÖKMÜROWANLYKMY, PARAHATLYK WE ADALATMY?

Erasm Rotterdamskiý (çepde) bilen Nikkolo Makiawelli

Öz şahsy syýasy taryhymyň käbir aýgytlaýjy pursatlarynda ýokarky makala sözbaşy bolan meseleler bilen garşylaşanymda mümkinçilik tapdygymdan käte Rotterdamskini we Makiawellini täzeden okamaga, biri-birleri bilen deňeşdirmäge, dürli taryhy şahslara, halkyň özara gatnaşyklaryna, häkimiýetçi alamatlaryny gözlemäge mätäçlik duýupdym.

Makiawelli «Hökümdarynda» häkimiýeti elde saklama, giňeltme we pragmatistik üstünlik syýasatyny ähli açyklygy bilen orta atan bolsa, Rotterdamskiý «Däliligiň tarypynda» hökümdarlardan we halklardan ähli adamlaryň dost-doganlyk arkaly kemala getirjek jemgyýetini öz şahsy we egoistik isleg-meýillerinden ýokarda tutulmalydygyny ündeýär.

Makiawelli üçin gara güýç we hökmürowanlyk iň esasy zat bolup durýar. Rotterdamskiý üçin bolsa parahatçylyk we adalat.

Şeýlelikde 1500-nji ýyllaryň Renessans döwrüniň iki beýik akyldarynyň syýasy garaýyşlary dünýä syýasatynyň iki esasy formasy hökmünde düşünje münberine çykypdyr. Makiawelli güýç we hökmürowanlyk syýasaty bilen, Rotterdamskiý bolsa ahлага, adalata, gumanizme we parahatçylyga goldanýan ynsan pelsepesi

taryhdaky ýerini alypdyr.

Rotterdamskiý hökümdaryň hudaýlaşdyrylmaly däldigini, tersine, onuň Hudaýyň hyzmatkäri hökmünde döwletiň ýolbaşçysy, ahlak düşünjeleriň we ýaşaýyş-durmuş formalarynyň siwmoly bolmalydygyny aýdýar.

Makiawelliniň gözünde syýasat ahlak bilen baglanyşdyryp bolmajak derejede doly özbaşdak ugur bolup durýar.

Hökümdar çäkleriniň nämediginiň kesgitlenmesiniň oňaýsyz bolan romantiki ynsanperwer hyýalbentligiň ýerine her dürli duýguçyllykdan daş häkimiýet gatnaşyklary arkaly ruhy ylmyňam ähli mümkinçiliklerinden ahyryna çenli peýdalanyp, dolandyryýan adamlarynyň güýçli we ejiz taraplaryny ýurt we döwlet üçin ulanma ýagdaýyndadyr.

Döwletiň bähbitlerine gezek gelende dogrumy ýa ýalňys seljerip durmaly däl, bu dünýäde öz halkyň ýetip biljek iň ýokary sepgidine ýol arçamaly we başga halklaryň üstünde agalyk sürmeli.

Makiawelli üçin häkimiýet we häkimiýetiň giňeldilmegi iň ýokary wezipe bolup durýar, üstünlik bolsa halkyň hökümdarynyň iň wajyp hakydyr.

• Araçäkler gan we gylyç bilen çekilende...

Taryhy hakykatlar üstünlik täjini tebigy taýdan Makiawelliniň güýji beýgeldýän garaýşyna sowgat etdi.

Ýewropanyň taryhy taryhy ösüşine parahatsöýüjiligiň tarapdary, adalat duýgusyna bagly, ylalaşdyryjy, hakykatçyl Rotterdamskiniň syýasy garaýşy däl-de, Makiawelliniň «Hökümdarda» öňe süren – adamyň üstünden basmagyň hasabyna islendik mümkinçilikden peýdalanýan gara güýç we hökmürowanlyk syýasaty çelgi bolup hyzmat etdi.

Aýratynam Günbataryň agalyk sürüji synplary yüzlerçe ýyllap adamkärçilikli duýgulara ýer goýmaýan syýasat sungatyny Makiawelliden öwrendiler.

Millionlap adamyň öldürilmegi we basyş astyna alynmagy bilen üpjün edilen «güýçliniň parahatçylygy» hemişelig-ä dowam etmedi, ýöne ýurtlaryň, halklaryň, synplaryň adalat

düşünjesiniň döwresinde agzynyň birikmegine gönükdirilen gumanizm prinsipi-de adamzadyň amala aşmadyk utopiýasy bolup galdy.

- **Emma dünýä uly, tebigat döredijilikli we baýdyr**

Adamda bolan her bir zadyň tebigatda garşylygy bar. Uly ynsanperwerligiň ýurdunda bütin ynsanperwer meýillere, bütin düşünelere ýer bar.

Hiç mahal üstün çykmaryk düşünje-de, bu dünýäde dinamiki we nobatyna garaşýan «gizlin» potensial iteriji güýç hökmünde öňe çykyp biler.

Iň aşyp bolmadyk we ýatdan çykarylmaryk ideallar hem heniz amala aşmadyklardyr. Bir düşünjäniň heniz amala aşmadyklygy şol düşünjäniň ýeňilendigini we ýalňysdygyny subut etmeýär, mejburylyk we gijikmeler zerarly mejburylygyny ýitirmeýär.

- **Ahlak ideallary we syýasy romantizm dowam edýär**

Rotterdamskiniň ahlak ideallary we adalat düşüňjesi, gumanizmi, parahatçylyksöýüji pozisiýasy ynsan pelsepesi Renessansyň şindizem dowam edýän Orta asyr gymmatlygy derňewini aşmaga ýakyn jemgyýetçilik-taryhy şertleriň önümidi diýen ýaly kesgitleme berilse, megerem, ýalňys bolmasa gerek. Özünü täzelemek isleýän her bir asyr idealyny ilki bir şahsyýetde görkezýär...

Şoňa görä hem «Rotterdamskiý özünü täzelejek bolýan eýýamyň – Renessansyň «gizlin ruhy» küýseginiň nusgasy» bolup durýardy. Her asyra we döwre ruh berýän ýa-da ýaşan asyrynyň we döwrüniň ruhy bolan nusgalyk şahslar bar.

Şol nusgalyk şahslar Rotterdamskiý bilen birmeňzeş şahsyýete eýe bolmasalaram, ýaşan döwürleriniň bir-birine meňzeş uly jemgyýetçilik problemalaryna belli bir pozisiýada seredýärler, çözgüdini gözleýärler.

Halklaryň «aşygynyň alçy gopýan» pursatlary bolýar.

Beýik Oktýabr rewolýusiýasy bilen başlap, XX asyryň ikinji ýarymyna çenli uzaýan döwür sosializmiň we rewolýusiýalaryň döwrüdi.

Häkimiýeti bir ýana taşlap, hakykaty we adalaty dünýä ýaýmaga ömrüni bagyş eden Çe Gewara Kubanyň we Latyn Amerikanyň rewolýusion göreşini şindizem täsirini ýetirip duran ruh berýärdi.

Dünýäniň iň geosyýasy nokadynda ýerleşýän ýurtlardan Türkiýe hem şeýle üýtgeşmeden azat däldi. 1960-1980-nji ýyllar aralygynda tutuş jemgyýetçilik halk gatlaklaryna aralaşan millionlaryň hereketliligi öňe çykypdy.

Köpçülikleýin awy (охота за перетаскиванием) ýatladýan gabaw we yzarlama şertlerinde raýdaşlyk üçin Gyzylderä «ölüme giden» Mahir Çayan, Türkiýedäki rewolýusion göreşiň ruhuny görkezýän nusgalyk şahsdy.

A Kemal Pire näme diýjek?

Türk halkynyň azatlygyny kürt halkynyň azatlygynda hasaplaýan Kemal Pir türk-kürt doganlygy ruhunyň tohumlaryny ekýär, XXI asyrda bu tohumlar halklaryň problemalarynyň umumlaşmagynyň üstünden «türkiýelileşme» formasynda ösdürýär.

Gandi, Mandela ýaly Aziýadan Afrika çenli aralykda ýaşan asyrynyň we döwrüniň ruhuny görkezýän nusgalyk şahslary artdyryp bolar.

• Adalatdan we wyždandan binesip gara güýç syýasaty dowam edýär

Hawa, dowam edýär... Makiawelliniň gara güýç syýasaty dowam edýär, üstesine häli-häzirem örän güýçli keşbe girip...

Imperialistik hökmürowanlaryň, her tüýsli eksplutatirleýji «güni güýçlileriň» özüni alyp baryşlaryny kesgitlemegini dowam etdirýär.

Hatda ezilenleriň hatarynda, aýratynam başlangyçda ýa-da ýakyn hökmürowanlyk arzuw-hyýallarynyň «güýçlülük illýuziýasy» pursatlarynda syýasy çemeleşmeleri nukdaýnazaryndan öýkünjeňlikden we döredijilikden daş epigonlar köp gabat gelýär.

Halklaryň erkinleşmesiniň öňi şeýtany pygyllar arkaly baglanýar. Adamlar jemgyýetçilik basyşy astynda köplenç syýasy partiýalara tarapdarlyk etmekden başga alaç tapanok.

Ähli ykdysady, sosial, syýasy çaprazlyklar güýç we hökmürowanlyk gatnaşygyna görä baha berilen ýerinde, halk köpçülikleriniň we şahsyň jemgyýetçilik durmuşynyň arasyndaky pozisiýasy-da hökmürowan tutumyň içinde baha berilýär.

Özümiň görüp ýörüs... Güýç we hökmürowanlyk gatnaşyklarynyň täsiri astynda şeýle bir ýagdaýa gelýär welin, öz halkyna garşy milletçilik we dinbazlyk edýän galp tarapgöýlerden geçip bolanok.

• **Gara ýüzler hemişe «gutardy» diýdiler, gutardymy?**

Gutarmady, heniz ol dava heniz dowam edip dur we ýeriň ýüzi yşkyň ýüzi bolýança dowam ederem.[1]

**Makala Stefan Zweýgiň «Ertiriň taryhy», «Monte», E.Rotterdamskiniň «Däliligiň tarypy», Makiawelliniň «Hökümdar» eserlerinden peýdalanylyp, käbir jümleleri sitata alnyp ýazyldy.*

[1] Adnan Ýüjel «Ýeriň ýüzi yşkyň ýüzi bolýança», birinji neşir, Ankara-1986 ý.

Jelaletdin JAN.

Duşenbe, 03.04.2023 ý. Publisistika